

ПЕТЪР БЕРОН – РОДОНАЧАЛНИК НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

(ПО ПОВОД 225-ГОДИШНИНАТА ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПЕТЪР БЕРОН И 200-ГОДИШНИНАТА ОТ ОТПЕЧАТВАНЕТО НА „РИБЕН БУКВАР“)

Заглавието е подвеждащо. Родоначалник на новобългарския книжовен език не може да има, тъй като сложната езикова материя има свои специфични процеси, които са свързани с историята и културата на народа, с образованието и с развитието на администрацията и държавността и на практика е невъзможно един автор или един текст да бъдат начало или край на материя, която е много динамична и се повлиява силно от редица вътрешни и външни фактори; която **новооформя** своите структури и търси своята идентификация през сложните процеси на конкуренция между диалектите и черковнославянския език. Времето обаче, в което твори Петър Берон, създава надеждни предпоставки именно централните балкански говори да положат основата на новоизграждащия се език поради редица езикови и неезикови обстоятелства. Най-голямо значение за този процес имат извънезиковите фактори. През втората четвърт на 19. век книжовната дейност се измества от югозападните български земи, където са концентрирани повечето средища около манастирите, към развиващата се в социално и икономическо отношение централна балканска област. Социално-икономическото развитие от своя страна е сериозна предпоставка за развитието на образованието и не е случаен фактът, че през 30-те–40-те години на века именно в тези земи се откриват първите светски училища. Във връзка с нуждите на образованието съвсем естествено се засилват и процесите на книгопечатането. Големият български езиковед проф. Г. Венедиктов убедително доказва в свои изследвания, че по това време и именно в тези райони се появяват най-много печатни книги. В сравнение с останалата част от българската територия, където излизат много по-малък брой, централните балкански говори създават добра основа, в която книжовният език да започне своето развитие, като едновременно търси средствата, чрез които да оформя своята съвременна структура, а в същото време прави опити да преодолява онези езикови модели, които книжовниците приемат като тясно диалектни, регионални и непредставителни. Тук ми се иска да отбележа един много важен факт за Възраждането и за неговия езиков развой. Българските

възрожденци са имали изключително развит усет и са проявявали много адекватно отношение към конкуриращите се процеси в узуса, като по-голяма част от тях са се опитвали да обобщят в трудовете си онези процеси на езиково надмощие, които са били по-общопотребими и в този смисъл са създавали предпоставка за представителност, която да обхване всички езикови носители, или поне по-голямата част от тях. Този принцип би трябвало да бъде водещ и за съвременните кодификатори, които, отчитайки еластичната пропускливост на книжовната норма, описана още в концепциите на Пражката лингвистична школа, би следвало с такъв *демократичен усет* и в такъв демократичен дух да наблюдават сложните процеси на конкуренция в узуса. Възрожденските книжовници са имали също така възможността да обикалят българското землище и това им дава допълнително основание да слушат живата реч и да оформят своите представи за *общоупотребимия език, по една повсеместна граматика, а не на някое наречие*.

Когато става дума за началото на новобългарския книжовен език, хипотезите са многобройни, но невинаги успяват да съобразят в концепциите си една особено важна черта – класическият тип периодизация е трудно приложим за историята на езика през възрожденския период, тъй като съществуват динамични процеси и техният път е много променлив. Сполучливо именитият български историк на книжовния език проф. д.ф.н. Боян Вълчев говори за процеси *на заглъхване и за процеси на прихлупване в езиковия развой*, което много точно и вярно отразява сложността на историческите специфики на българския език. В този текст пък неслучайно се позовавам на тези значими за историята на книжовния език изследователи (Г. Венедиктов и Б. Вълчев), защото именно те приемат хипотезата на акад. Александър Теодоров-Балан, че времето около отпечатването на буквара и говорите от тази област създават предпоставки за началния етап от формирането на новобългарския книжовен език. Съвсем закономерен е този извод, като се подплъти и с идеята, че Българското образователно възраждане започва с делото на Петър Берон, а това може да бъде обвързано и с началото на тенденциите, оформящи новобългарския книжовен език. И така, както изследователите около кръга на проф. Л. Андрейчин подкрепят идеята на М. Дринов за месианската роля на Паисиевата История, като добавят и други фактори – начало на литературното възраждане, отношението между езика и народа, съотношението между диалектите и черковнославянския език – още по-убедително се вписва хипотезата, че текстовете около Берон и времето, в което са създадени, са надеждна основа за изграждащия се новобългарски книжовен език. Към нея се добавя един много съществен фактор, какъвто е образованието. Образованието и развитието на социалните, административните, търговските и ред други потребности, съпътстващи духа на новото време, са основни предпоставки и за развитието на книжовния български език.

Кратки биографични данни за д-р Петър Берон

Роден е през 1799 г. в подбалканския град Котел. Завършва килийното училище в града и още ненавършил дванайсет години заминава за столицата на княжество Валахия, Букурещ, за да учи в Княжеската академия. Именно там се среща с гръцкия педагог Дарварис, автор на Буквар, издаден през 1804 г. и от него заимства ред идеи, вплетени в съдържанието на Буквара.

През 1825 г. Петър Берон е студент в Хайделбергския университет, където в продължение на една година учи във Философския факултет, но по-късно решава да учи за лекар и се прехвърля в Медицинския факултет, където учи също една година. Разочарован от обучението си там, се премества в Мюнхен, където се дипломира с пълно отличие. Обикаля редица градове на Европа: Прага, Виена, Берлин, Рим, Лондон, като най-дълго престоява в Париж, където учи в Сорбоната. Знанията и талантът му не остават незабелязани и е поканен да работи там, но отговорът му е бил ясен и категоричен: *„Уважаеми господа, аз съм българин и ще си остана такъв! Благодаря Ви за честта!“*

През 1831 г. е назначен за лекар в румънския град Крайова, Влашко и това работи до 1842 г., след което се захваща с търговска дейност. Вероятно тази дейност не е била до сърцето на котленеца, но благодарение на нея той успява да продължи заниманията си с наука и с мисията да подпомага българското образование. Известен факт от биографията му е, че се занимава с купуването на земи, които отдава под наем, и това му носи доходи, а освен това отваря и възможността да работи спокойно върху научните и просветителските си идеи.

Петър Берон неслучайно е определян като просветител енциклопедист от европейска класа. Роден е, както вече стана ясно, през 1799 г. в Котел, а умира зверски удушен през 1871 г. в имението си в Крайова. „Рибният буквар“ на д-р Петър Берон е отпечатан преди 200 години в Брашов. Този румънски град изиграва голяма роля в живота на Петър Берон. По времето, в което живее и твори там котленският книжовник, градът е в в границите на Австроунгарската империя, което със сигурност оказва влияние върху облика и структурата му. В Брашов Петър Берон продължава своето образование, като в същото време работи и като домашен учител в семейството на богатия българин Антон Йованович, който е преселник от Сливен. Както е отбелязано от Огнян Стамболиев в очерк за личността и дейността на видния възрожденец „родолюбието на Йованович изиграва огромна роля за по-нататъшния път на Берон, като именно негови са насърченията за съставянето на „Рибния буквар“. Българският богат емигрант меценат става спонсорът за отпечатването на буквара. Той субсидира обучението на Петър Берон в Брашовската мъжка класическа гимназия. В този град Берон изучава *старогръцки, латински, румънски, френски и немски език – едно наистина солидно за времето си образование* (Стамболиев 2024).

В съвременния български език редица езикови норми са утвърдени или популяризирани под влияние на текстовете на Петър Берон и на неговия Буквар. Сред тези норми се открояват:

1. Частицата за образуване на бъдеще време *ЩЕ*, при която по това време има конкуриращи се варианти както от източните, така и от западните български говори. Проф. Венче Попова в свое изследване говори за аломорфи и посочва 4 варианта за образуване на бъдеще време: *ще* и *спрегаем глагол в бъдеще време*; *ще* и *да* и *спрегаем глагол в бъдеще време*; *ща* и *спрегаем глагол в сегашно време*, *ща* и *да* и *спрегаем глагол в бъдеще време*. У д-р Берон се налага употребата на частицата *ЩЕ*, която и днес се използва при формите за бъдеще време. В съвременната езикова ситуация се наблюдават и редица конкурентни разговорни форми, които също са от източните български диалекти: *ше*, *шъ*, *ша*.

2. След „Рибния буквар“ се налагат като книжовнонормативни и палаталните съгласни преди глаголните окончания за първо лице единствено число и трето лице множествено число: *вървя-вървят*.

3. Преодолява се източнодиалектната редукция при двойките гласни Е-И, като самият автор на Буквара след третото му преиздаване отстранява част от случаите, съдържащи редукция. В диалектологията отдавна е доказано, че няма български говор, който да не познава редуцирането на гласните като процес. И до днес обаче в българския книжовен език е установена западнодиалектната умерена степен на редукция, като в нормативния комплекс не се допуска единствено редуцирането при Е-И, което е източнодиалектна особеност. Наблюдават се и някои тенденции, свързани с по-силната степен на редуциране при гласните О и У, при което в изговора се стига до пълно произнасяне на тесния корелат, но това трябва да бъде наблюдавано, и то с оглед и на употребата в така наречения висок произносителен регистър.

4. Развиват се синтактичните конструкции, като се преодолява наблюдаваният в диалекта по-опростен модел на изречението. Хипотаксисът, който постепенно се налага от и след Берон, допринася за развитието и установяването на типологични модели на сложните изречения в българския език, което пък несъмнено е свързано и с усложняването като мисловен процес изобщо, и с тенденцията към интелектуализация на речта.

5. В лексикален план отново се откриват приносни моменти и те са свързани с установяването на думи, които се използват в живата реч; с популяризирането на абстрактните съществителни имена от диалектите; с приноса за установяването на използваните и до днес суфикси за образуване на съществителните имена. Постепенно се преодолява черковнославянското влияние и затова в „Рибния буквар“ се срещат нечесто остатъци от черковнославянския език, определяни като фонетични черковнославянизми.

Букварът на д-р Берон е написан с истинска грижа както за образованието, така и за езика. В Предговора авторът отбелязва: „*Когато видях по*

другите страни, че децата четат книги, писани по техния език, разбрах колко зле струват по нас учителите и колко напразни мъки теглят горките деца, защото, като преминават младостта си в школото с толков страх, излизат и не знаят дори името си да пишат, нито да си смятат... Надявах се поне сега да се обади някой, но отколкото познах, че се трудят за всенародни ползи, ни един не се намира да помисли за нещастните деца и да съчини за тях някоя книжка. Това дело възприех аз... Всеки, който види тази книжка, надява се да се зарадва, а най-много учителите, защото тя, струва ми се, отколе щяха да изоставят псалтирите и часословите, от които децата не разбират нищо, ако имахме някоя книга на нашия език, напечатана за тях.“

Всички подходи, описани в Буквара, са иновативни: и за времето си, а и за днешното време. Авторът се обявява срещу грубото отношение и срещу използването на учениците. Обявява се и против физическите наказания. Логично и закономерно, Букварът е посрещнат с интерес от българското общество, но е твърде рано, за да бъде преодоляно толкова бързо и толкова леко гръцкото влияние и чуждопоклонничеството, затова реформаторските идеи на българския възрожденец не стават част от мисленето на съвременниците му, увличащи се по гръцката просвета.

Няма как де не се отбележи към всичко това и фактът, че прогресивно за времето си Берон полага грижи и за образованието на жените, а през 1840 г. изпраща пари на брат си, за да намери учителка и да открие девическо училище в Котел. За това училище е поместена дописка в сп. „Любословие“, в която се казва, че *най-превъзходна обаче благодарност показва онова училище, в което се учат момичетата, които се изпитваха по чисто прочитане, на чисто и добро писане и в правила аритметически*. Подобни училища подкрепя Петър Берон и в други български градове, което е отбелязано от Константин Фотинов: *„същият Берон поставил пет училища и ревностно ги подкрепял с имуществото си – по едно в Котел, Елена, Шумен, Сливен и Търново“*. Едва ли е случайно, че в края на живота си Берон оставя като завет както своите убеждения за образованието, сред които да се намерят *„жени рускини или славянки, немкини, гъркини или италианки, които ще научат децата на два или три езика“*, така и средствата си, като определя от приходите на чифлика си в Скорило да се построят в по-големите села, близки до Русе, Шумен, Варна и Силистра, училища пансионери на два етажа (Стамболиев 2024).

За България и за приноса му към развитието на езика може да се пише много, факт е, че д-р Петър Берон оставя след себе си *32 научни съчинения, издадени в 24 тома*, измежду които най-значителен е „Рибен буквар“, издаден в Брашов през 1824 г. Благотворителността на възрожденеца също е мащабна, каквито са и научното и просветителското му дело. В „Цариградски вестник“ от 1861 г., е отбелязано, че: *„Познатият Вам*

д-р П. Берон от юни 1859 г. е определил по 200 жълтици всяка година за девически училища в различни села в Шуменската кааза.“

И още един факт:

През 2022 г. в Катедрата по български език беше защитена дисертация, посветена на жанровите и стиловите модели на некролога през Възраждането. Авторката, д-р Маргарита Гергинова, обръща специално внимание на некролога на д-р Берон, като обвързва анализа с обстоятелства от смъртта му: през 1871 г. в големия чифлик край град Крайова зверски е бил убит д-р Берон. Отсядането му по това време в чифлика вероятно е било свързано със съдебно дело, свързано с неговия имот, а нападението и убийството вероятно са били свързани с грабеж. Д-р Гергинова анализира и некролога в памет на Петър Берон: *„На 21 март тая година (1871) вечерта късно една злодейска ръка се осмели и посегна да отнеме живота на честния и преблаг наш вуйчо д-р Петър Берон, и то с най-грозния и чрез най-мъчителния начин – с удушването му! Ние сме уверени, че всекиму трябва да настръхнат космите на главата, като си помисли за страшното положение, в което се е намирал покойният в последните дни на живота си, когато са го мъчили безчовечните и звероподобни същества, наричаеми човеци, които извършиха това зверско злодейство!“*

По-късно се установява, че извършителите на престъплението са наети от Теохар Папазоглу, грък, който е ръководел имота му, а двамата убийци са осъдени на доживотен затвор.

През 2019 г. студенти от Софийския университет проведоха научна експедиция в Румъния и посетиха гр. Брашов, където в малка музейна сбирка успяха да видят машината, на която е отпечатан *Буквар с различни поучения* на д-р Берон. По време на експедицията бяха проведени и редица дискусии, свързани с личността и научните приноси на видния български възрожденец. В Пантеона на котленските възрожденци е запазена стъкленица със сърцето му. А за поколенията се пази неговият завет: *„Трябва да се силим, колкото е възможно да се печатат повече книги на нашия език за учението на нашия народ, защото стига откак се намира от толкова време в тъмнина без наука. Да даде Бог да се разпростре усърдието и ревността на всички наши едно племенници, и да се умножи науката в нашето мило Отечество!“*

Assoc. Prof. Vladislav Milanov, PhD

ORCID: 0000-0002-8920-5621

Department of Slavic Studies

Sofia University St. Kliment Ohridski

15 Tzar Osвoboditel Blvd.

Sofia 1504, Bulgaria

e-mail: vladislavmilanov77@abv.bg